

MACIEJ MACZYŃSKI

Czasowniki onomatopeiczne oznaczające jedzenie

1. Definicja semantyczna wyrazu powinna składać się z wyrazów prostszych, dalej niedefiniowalnych, które w pełni odpowiedzą na pytanie, co znaczy definiowany wyraz. Postulat taki można znaleźć w licznych pracach semantycznych; można w nich znaleźć także próby konstruowania takich definicji /mniej lub bardziej udane/¹.

1.1. Metoda definiowania wyrazu poprzez znaczenia elementarne jest obecnie jedną z najbardziej rozwiniętych². Zmierza ona do ustalenia w języku takiego inwentarza znaczeń elementarnych, dzięki któremu można by zdefiniować wszystkie leksemy.

1.2. Konieczność ustalenia inwentarza indefinibiliów wynika między innymi stąd, iż definicje słownikowe w części eknplikacyjnej odwołują się najczęściej do synonimii. Tak np. definicja słownikowa wyrazu 'ciałkać' brzmi: 'jeść głośno z młaskaniem, młaskać'³. Można stwierdzić zatem, że coś, co proste, bywa często zastępowane czymś, co bardziej złożone, i co bliższe znaczeniowo definiensowi samo powinno zostać zdefiniowane.

2. W przedstawionych rozważaniach analizie znaczeniowej poddane zostaną onomatopieczne czasowniki oznaczające jedzenie: rozumiem przez nie tylko te czasowniki, dla których podstawami słowotwórczymi są onomatopieczne rdzenie wyrazowe naśladujące dźwiękiem odgłosy towarzyszące jedzeniu.

2.1. By móc definiować takie czasowniki, rozpatrzyć należy znaczenie czasownika "jeść", gdyż każda z tworzonych definicji będzie zawierać eksplikację tego wyrazu.

Studenci 1 roku filologii polskiej proszeni o zdefiniowanie /wytłumaczenie znaczenia/ czasownika "jeść", podawali najczęściej definicje, w których pojawiały się wyrazy "spożywać", "pokarm", sięgnęli zatem do synonimii /synonimami są tutaj jeść, spożywać, posilić się, zajadać itp./. Obok tego pojawiały się także definicje "gryźć pokarmy", "przeżuwać jedzenie" itp. W innych sięgnięto do tzw. anatomii jedzenia, np. "jedzenie to szerokie otwarcie ust, wsunięcie do nich pokarmu, a następnie wykonywanie pionowych ruchów zębami w celu pogryzienia pokarmu", albo "czynność jedzenia polega na wkładaniu do ust poszczególnych części pokarmu, a następnie jego połykaniu". Wszystkie te definicje, jakkolwiek ich autorzy starali się uchwycić istotę znaczeniową czasownika "jeść" nie są definicjami semantycznymi; w każdym razie z ich treści nie wynika nic, co pozwoliłoby wyjaśnić znaczenie tego wyrazu.

2.2. Definicja przedstawiona przez Leibniza⁴ - "jeść - wprowadzać przez usta do żołądka stałe pożywienie" wyjaśnia znaczenie czasownika "jeść" poprzez pięć nowych, bardziej elementarnych pod względem znaczeniowym wyrazów, z których każdy da się zdefiniować /robi to sam Leibniz w swoich tablicach/. Ale jeżeli sam autor rozumie wyraz stały /odnoszący się do pożywienia/ jako nie płynny, to definicja ta wyklucze neżywanie jedzeniem chociażby ssanie mleka przez

niemowlę, a przecież właśnie mleko, lub płynna papka przygotowana na bazie mleka to właśnie niemowlęce jedzenie.

2.3. Definicja A. Wierzbickiej⁵ - "jeść - wkładać do ust i ruchem ust wprowadzać do wnętrza ciała coś, czego części mogą stawać się ciałem" - mimo, iż na pierwszy rzut oka pełniej wyjaśnia znaczenie czasownika "jeść" zawiera dwa słabe punkty. 1/ Określenie "wnętrze ciała" nie dotyczy tylko żołądka, bo może dotyczyć również płuc, nerek, wątroby, serca itp., a więc wszystkich tych organów, które umiejscowione zostały wewnątrz ciała. "Coś", czyli pożywienie, kieruje się przecież nie do dowolnego organu wewnątrz ciała, lecz właśnie do żołądka. Takie sformułowanie może przynieść nieporozumienie. 2/ Użycie wyrazu "mogą" w znaczeniu "nie muszą" - sugeruje, iż istnieje także "coś" /pożywienie/, którego części nie muszą stawać się ciałem /wtedy nie jest to pożywienie/. Nie jest to zgodne z prawdą, gdyż, jak wiadomo, rezultatem jedzenia jest przyswajanie pokarmu w celu budowy i odbudowy organizmu.

2.4. Zastanawiając się nad przyczyną jedzenia, stwierdzimy, że X który je, je po to, by nie być głodnym. Czyli: X najpierw musiał być głodnym, później, by zaspokoić głód, musiał jeść. Czyli: je się wtedy, gdy jest się głodnym. I po to, by nie być głodnym. Zatem definicja semantyczna czasownika "jeść" może też wyglądać tak: "jeść - kuzować, że przestaje się być głodnym"⁶. Przekładając tę definicję na zdanie, możemy powiedzieć: Jan je - Jan powoduje, że przestaje być głodny. Ale i w tej definicji, spełniającej - jak się wydaje - warunki definicji semantycznej, można znaleźć słabe punkty: 1/ Definicja ta wskazuje na przyczynę, która jako człon definiujący sama powinna zostać zdefiniowana, 2/ Nie zawsze je się po to, by nie być głodnym, czasem je się dla przyjemności samego jedzenia, czasem z nawyku, czy po prostu z nudów. 3/ Wreszcie - picie /które nie jest je-

dzeniem/ wysokokalorycznych płynów /mleko, piwo, itp./ powoduje również zaspokojenie uczucia głodu.

2.5. Z przytoczonych tu trzech definicji semantycznych /?/ czasownika "jeść" wynika, iż skonstruowanie prawdziwie semantycznej definicji, w pełni oddającej znaczenie wyrazu, nie pozostawiającej wątpliwości w rozumieniu go, jest zadaniem niezwykle trudnym i na tym etapie rozwoju semantyki nieosiągalne.

3. Definicje znaczeniowe onomatopiecznych czasowników oznaczających jedzenie będą się składać z dwu części. Pierwsza część ma odpowiedzieć na pytanie "jeść jak, w jaki sposób?" w nielicznych przypadkach "jeść co". W drugiej części natomiast zostanie zawarta odpowiedź na pytanie "jedząc, jaki głos /dźwięk/ wydaję". Tak zbudowana definicja, odwołująca się w pierwszej części do zjawisk pozajęzykowych, ma wyjaśnić znaczenie czasownika, a także wskazać /poprzez drugą część/, od jakiego onomatopiecznego rdzenia wyrazowego czasownik został utworzony. Definicję taką, określającą znaczenie wyrazu oraz jego pochodność słowotwórczą, można nazwać definicją quasi semantyczno-słowotwórczą⁷.

3.1. Sposób jedzenia, czyli to, co mamy opisać w kategoriach pozajęzykowych można sprawdzić do opozycji "jeść jak człowiek": "jeść jak świnia". Opozycja ta wynika stąd, iż właśnie świnia symbolizuje "niehumaniczny" sposób jedzenia. Owe "mlaski", "ćmaki", "ćkania" są wyrazami tworzonymi przez naśladowanie dźwięków, jakie towarzyszą jedzeniu najczęściej świnii. "Świński" model jedzenia przeniesiony został na jedzenie ludzi, stąd też funkcjonują w języku porównania "jesz jak świnia", "jesz jak w chlewie", "obżerać się jak świnia" itp.

3.2. Można przypuszczać, iż porównanie "jeść jak świnia" jest określeniem zakodowanym w świadomości użytkowników języka. Funkcjonuje ono niemal na zasadzie obrazka - nikomu nie trzeba tłumaczyć, w jaki sposób je świnia, nawet temu, kto tego nie widział, zna on bowiem to zjawisko chociażby z życia ludzi. W takim przypadku - nieco swobodniej traktując postulat Apresjana⁸ - znaczenie onomatopeicznych czasowników oznaczających jedzenie można eksplicować sprowadzając je do właśnie takiej opozycji: "jeść jak świnia": "jeść jak człowiek".

3.3. Potwierdzeniem sądu, iż "jeść jak świnia" jest porównanie powszechnie stosowanym na określenie charakterystycznego sposobu jedzenia, mogą być próby wyjaśnienia znaczenia tego zwrotu przez słuchaczy filologii polskiej. W 43 definicjach pojawia się określenie "jeść brzydko". Obok tego użyte zostały inne przysłówki, np. "szybko, niechlujnie, zachłannie, prymitywnie, nieestetycznie, łapczywie, niedbale, nieprzyzwoicie, żarłocznie" itp. Autorzy definicji podają także inne określenia, np.: "jeść rękami, rozlewać, rozchlapywać pokarm, budzić odrazę u innych". Wreszcie część studentów zwraca uwagę na obligatoryjne dźwięki towarzyszące jedzeniu: "jeść chrupiąc, mlaskając, siorbiąc, ciamkać, chlupać, chrumkać". W próbnych definicjach sformułowanych przez studentów można zauważyć, iż "świński" model jedzenia charakteryzowany był poprzez dwie główne cechy: 1/ estetyczną-sprowadzającą się do podstawowej opozycji: jeść brzydko /świnia/: jeść ładnie /człowiek/, 2/ dźwiękową-sprowadzającą się do opozycji: jeść wydając dźwięk /świnia/: jeść nie wydając dźwięku /człowiek/. Takie rozumienie opozycji dźwiękowej /+ dźwięk: 0 dźwięku/ nie wydaje się słuszne, dlatego iż wśród czasowników onomatopeicznych oznaczających jedzenie jest kilka, które znaczą "jeść jak człowiek", a zawierają + dźwięk. Opozycja zatem tkwi wyłącznie w źródle dźwięku i sprowadza się do rozróżnienia: "jeść jak świnia" -

czyli jeść i wydawać z a l e ż n e od jedzącego dźwięki, z drugiej strony "jeść jak człowiek" - czyli jeść z towarzyszeniem dźwięku, który n i e z a l e ż y od jedzącego, lecz od rodzaju pokarmu, jaki się je, np. chrupać orzechy, sucharki, krakeresy itp. Dźwięki towarzyszące jedzeniu jabłek, orzechów czy kruchych ciastek są naturalne, ich źródłem - podkreślić trzeba to jeszcze raz - nie jest człowiek, lecz sam pokarm, który dopiero w zetknięciu z zębami człowieka wydaje charakterystyczny odgłos.

3.4. Definicje⁹:

Ciamkać - "jeść jak świnia, wydając dźwięk ciam, powstały przy głośnym zamykaniu ust oblepionych wilgotnym pokarmem".

Ćmakać - "jeść jak świnia, wydając dźwięk ćmak, powstały przy głośnym zamykaniu ust oblepionych wilgotnym pokarmem".

Młaskać - "jeść jak świnia, wydając dźwięk młask, powstały przez uderzenie języka oblepionym wilgotnym pokarmem o podniebienie".

Maćkać - "jeść jak świnia, wydając dźwięk mać, powstały przez uderzenie językiem oblepionym wilgotnym pokarmem o podniebienie".

Gławać - "jeść jak świnia, wydając dźwięk gław, powstały przez uderzenie językiem oblepionym wilgotnym pokarmem o podniebienie".

Gławzać - "jeść jak świnia, wydając dźwięk gławz, powstały przez uderzenie językiem oblepionym wilgotnym pokarmem o podniebienie".

Chlistać - "jeść jak świnia, wydając dźwięk chlist, powstały przy wciąganiu ustami płynu i /lub/płynnej potrawy".

Chlipać - "jeść jak świnia, wydając dźwięk chlip, powstały przy wciąganiu ustami płynu i /lub/płynnej potrawy".

Chleptać - "jeść jak świnia, wydając dźwięk chlept, powstały przy wciąganiu ustami płynu i /lub/płynnej potrawy".

Siorbać - "jeść jak świnia, wydając dźwięk siorb, powstały przy wciąganiu ustami płynu i /lub/ płynnej potrawy".

Ciapać - "jeść jak świnia, wydając dźwięk ciap, powstały przez uderzenie łyżką lub ręką w potrawę".

Paciać - "jeść jak świnia, wydając dźwięk pać, powstały przez uderzenie łyżką lub ręką w potrawę"¹⁰.

Paćkać - "jeść jak świnia, wydając dźwięk pać, powstały przez uderzenie łyżką lub ręką w potrawę".

Ćkać - "jeść jak świnia, wydając dźwięk ćk, powstały na skutek tzw. odbijania się w trakcie jedzenia".

Ćpać - "jeść jak świnia, wydając dźwięk ćp, powstały na skutek przełykania dużych ilości wilgotnego pokarmu".

Chrupać - "jeść jak człowiek z towarzyszeniem dźwięku chrup, powstałego przy zetknięciu się tego, co się je z zębami".

Chrupotać - "jeść jak człowiek z towarzyszeniem dźwięku chrup, powstałego przy zetknięciu się tego, co się je z zębami".

Chrustać - "jeść jak człowiek z towarzyszeniem dźwięku chrust, powstałego przy zetknięciu się tego, co się je z zębami".

Chromstać - "jeść jak człowiek z towarzyszeniem dźwięku chromst, powstałego przy zetknięciu tego, co się je z zębami".

3.5. Przedstawione powyżej definicje quasi semantyczno-słotwórcze onomatopiecznych czasowników oznaczających jedzenie wymagają objaśnień: 1/ przewaga czasowników ekleptikowanych przez "jeść jak świnia" wynika z tego, że są to czasowniki onomatopieczne, dla których cecha + dźwięk jest prymarna i obligatoryjna, 2/ niektóre definicje są identyczne, różnią się tylko samym dźwiękiem /w czterech przypadkach nawet dźwięk jest ten sam/. Wynika to stąd, iż onomatopieczne rdzenie wyrazowe są zawsze umowne i subie-

ktywne, ponieważ są przełożeniem dźwięku na fonemy właściwe danemu systemowi językowemu. Konsekwencją tego są częste tożsame eksplicacje znaczeń odpowiednich czasowników, 3/ dźwięk, który w definicjach został przyjęty za cechę nadrzedną, wymaga dokładnego objaśnienia, stąd też w drugiej części definicji, obok samego dźwięku pojawiają się określenia dotyczące źródła tego dźwięku.

PRZYPISY

¹Por. m.in. A.Wierzbicka, *Dociekania semantyczne*, Wrocław 1969; A. Wierzbicka, "Akty mowy" w: *Semiotyka i struktura tekstu*, Wrocław 1973, s. 201-205, M.Grochowski, *Eksplicacje znaczeń czasowników ruchu*, w: *Semiotyka i struktura tekstu*, Wrocław 1973, s. 189-200, J.D.Apresjan, *Semantyka leksykalna. Synonimiczne środki języka*, Wrocław 1980, s. 97-157

²Porównaj metody konstruowania pól semantycznych, programatyczną analizę języka, J.Wierzchowskiego i in.

³Wszystkie analizowane w artykule czasowniki pochodzą ze Słownika języka polskiego W.Doroszewskiego i ze Słownika gwar polskich J.Karłowicza.

⁴G.W.Leibniz, *Table de definitions*, w: *Opuscules et fragments inédits*, Paris 1903, przekład polski w: *Słownik i semantyka. Definicje semantyczne*, Wrocław 1975, s. 8-89

⁵A.Wierzbicka, *Rozważania o częściach ciała*, w: *Słownik i semantyka*, j.w.

⁶Kauzować - z ros. *kauzirowat'* = powodować

⁷Dlatego quasi, bo ani nie jest w pełni definicją semantyczną, ani też nie jest parafrazą słowotwórczą

⁸Apresjan postuluje, by znaczenie wielu wyrazów /np. nazwy zwierząt, roślin, owadów, itp/ objaśniać za pomocą obrazków, J.D.Apresjan, *j.w.*, s. 99

⁹Zgodnie z tematem artykułu interesują mnie te czasowniki onomatopieczne, które eksplicowane są w słownikach poprzez element znaczeniowy "jeść", obojętnie, czy jest to dla nich prymarne, czy sekundarne.

¹⁰ Co do onomatopeicznego pochodzenia wyrazów paćkać, paciać, ćkać, ćpać, por. m.in. F.Kopečný, *Stipate me malis ...*, *Slavia XXV*, 1956, s. 322-327, M.Vasmer, *Etimologičeskij slovarb ruskogo jazyka*, 111, Moskva 1964-1977, s.223, F.Sławski, *Polonica w Słowniku etymologicznym języka rosyjskiego* Maksa Vasmera, cz. 11, "Język polski" XXXVI, 1956, s. 70-74